

APOLLÓN ARANY LANTJA AZ ÓGÖRÖG KARDALKÖLTÉSZET SZABADVERSES ÁTÜLTETÉSÉRŐL

APOLLO'S GOLDEN LUTE ON THE TRANSLATION OF ANCIENT GREEK CHORAL POETRY INTO FREE VERSE

Déri Balázs

egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Vallástudományi Tanszék, Budapest;
főmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest
deri.balazs@btk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány Pindaros I. pythói ódája egy részletén bemutatja, hogy milyen kísérletek voltak az ógörög időmértékes kardalköltészet formahű fordítására a 18. század végén és a 19. legelején (Rájnis József részleges fordítása, Fábchich József teljes görög lírai corpusa), majd a 20. században (Csengery János teljes fordítása és Devecseri Gábor töredékes kísérlete). A szerző saját fordítása (2009) elemzésével paradigmaváltást javasol: az eddig érvényes modell *mellé* (de nem *helyett*) a szabadverses átültetést, amely nagyrészt lemond az antik metrika pontos követéséről, legfeljebb érzékelteti (jóllehet az éppen a bemutatott régi, ún. „deákos” költők munkája révén vált általánossá a magyar fordításirodalomban), de nagyobb hangsúlyt fektet a tartalmi hűségre és a stilisztikai jellemzőkre.

ABSTRACT

The paper analyses the first strophe and antistrophe of Pindar's Pythian Ode I to illustrate the various attempts to translate Greek choral poetry in quantitative verse into Hungarian during the late 18th and early 19th centuries (József Rájnis's partial translation, József Fábchich's complete Greek lyric corpus), and in the 20th century (János Csengery's complete translation and Gábor Devecseri's fragmentary attempts). By analysing his own translation of the same piece (2009), the author proposes a paradigm shift: a free verse translation beside the model that has prevailed so far. Although it is precisely through the work of the so-called 'latinizing' 18th-century Hungarian poets presented here that the faithful-to-form translation has become widely accepted in Hungarian literature, the proposed 'new' method puts a greater emphasis on content fidelity and stylistic features.

Kulcsszavak: ógörög kardalköltészet, Pindaros, ókori görög időmértékes verselés, az ókori időmértékes költészet a magyar műfordítás történetében, szabadverses fordítás

Keywords: ancient Greek choral poetry, Pindar, ancient Greek quantitative verse, translation of classical quantitative verse into Hungarian, free verse translation

Nagy dolog az igaz versszerzés! Nehéz pengetni Apollónak amaz arany lantját, amellyel hajdan Pindarus így megszólított:

Te a mennyűtő tűznek
 Szüntelenül-égő szikráit eloltod:
 Zengésedet hallván
 Szenderedésbe merül
 A Jupiter királyi pálcáján ülő sas,
 A madarak fejedelme;
 Lecsüggenek röpülni-indult szárnyai,
 Miért hogy horgas orrát
 És eleven szemeit
 Álom-hozó ködöd harmatozza.
 Ő elszunnyad ugyan, de azért álmában is érzi
 A nedves hátának
 Tollait meresztő
 Hathatós erődet.
 Sőt még a hadak istene,
 A hatalmaskodó Márs is
 Éles hegyű dárdáját messze felejtven
 Szokatlan öröme deríti haragos homlokát.
 Úgy édesgetik
 Még a nagy isteneket is a szép énekek:
 Oly gyönyörű Látóna fiának
 S a mélyértelmű Múzsáknak
 Bölcsesége!¹

Úgy tudjuk, Pindaros² I. pythói ódájának, az ógörög kardalköltészet egyik legismertebb alkotásának ez az első megjelent magyar fordítása – Rájnis Józsefé, a 18. század utolsó évtizedei dunántúli irodalmi-tudományos életének jeles alakjáé, akit Révai Miklóssal és a hamarosan említendő Fábchich Józseffel együtt a „győri triász” tagjaként tartunk számon (Nyáry, 1994, 160.). Az idősebb Révait és a két, Kőszegen született költő-műfordítót csak néhány év választotta el egymástól.

¹ A fordítást a következő antológiából idézem: Vargha, 1957, I. 75–76. A fordító szavait a szerkesztői jegyzet közli (358.): „Megjelent a *Magyar Helikonra vezérlő Kalauz* 82. lapján a Regulák III. cikkelyében a következő bevezető szavakkal: [..]” A megjelenés dátuma: 1781.

² Ha nem egy adott helyesírású szöveget idézek, az ógörög szavakat a magyar ókortudomány átírási elvei szerint adom (vagyis nem sz-t, hanem s-t, nem kh-t, hanem ch-t, nem ü-t, hanem y-t írok, s ez utóbbit a hagyomány szerint i-nek ejtem).

Rájnist, a vidéki paptanárt az időmértékes („deákos”) költészet³ végleges hazai meghonosítói között tisztelhetjük, és *A' magyar Helikonra vezérlő kalauz, az az a' magyar vers-szerzésnek példái és régulai* (Pozsony, 1781) című verstanával a magyar verselméleti gondolkodás első igazán jelentős alakjának számít (Kecskés, 1991, 134–135.). Pindaros-fordítása költőre valló, erőteljes, ma sem avított szöveg. Frissebb – majd alább olvassuk-halljuk –, mint a 150 évvel későbbi, régieskedő Csengery-átültetés. Ez utóbbi – nem költő, hanem filológus műve – arra int, hogy a patinát nem szabad eleve fölvenni a szövegre. Hagyni kell, hogy a kémia végezze el dolgát!

Egy utalásnyira visszatérek Nádasy Ádám tanár úr e folyóiratszámában olvasható dolgozatához (Nádasy, 2023, 563–568.) – nekem ő 1976-ban újperzsa fonetikát tanított –, hiszen többek közt Pindaros vagy Aischylos kardalai – az előbbieit mostani írásom tárgya, az utóbbiival, mégpedig a *Perzsák* fordítása során, mostanában újra foglalkozom –, tehát az önálló kardalok különösen, de a tragédiák kardalbetétei is, mindenekelőtt nyelvi megformáltságukban – *csinálmányok*. Mesterséges, sőt majdnem mesterkelt nyelven szólnak. Nádasy a *poiésis* szó ógörög jelentésére hivatkozott, ám az a *csinálás* legáltalánosabb jelentése mellett *alkotást* is jelent, *teremtést*. Már az alapszó (*poieo*, 'csinálok, alkotok, teremtek') jelentésmezeje is magában foglalja, amit mi *csinálásnak*, meg azt is, amit *alkotásnak* mondunk, ihletett, isteni csinálásnak, vagyis *teremtésnek* gondolunk. Ez a szó áll a Biblia görög szövegében a Genézis első mondatában (versében): „Kezdetben teremté – *epiisen*, klasszikus ejtéssel *epoiésen* – Isten az eget és a földet.” A nagy hitvallásban így mondjuk: „Hiszek ... minden láthatók és láthatatlanok *Teremtőjében*”, *piitín*. Poétájában! Igen, a IV. századi Szír Szent Efrém így ír a tudásról (Déri, 1993/1994): „A művésznak megtanítja, hogyan kell valamiből valamit alkotnia, hogy így megismerje Istent, aki a semmiből alkot mindent. S ezáltal a teremtménynek azt is megtanítja, hogy Teremtője nagyobb önála, mert a teremtmény *valamiből* alkot valamit, a Teremtő pedig a *semmiből*.” Van-e művész, aki olyan közel áll a Teremtőhöz, mint a szavakkal, szinte semmivel, teremtő – költő? Akinek teremtményét aztán más nyelven egy fúró-faragó, *csináló* – néha, szerencsés esetben, maga sem tudja, hogyan –, új *teremtménnyé* alkotja. (Kár, hogy a *poézis* szót a nyelvújító düh a régiségek közé utalta. Ezzel a teremtő helyett a kotlóstyúk metaforáját vezette be: a költő költ, kotlik, ül a *tojásain*.)

Az antik görög irodalom leginkább csinálmányos jellegű, de sugallatos műfaja, teremtménye – a kardal. Elsősorban az önálló kardal, amelyből már némi *megjelenményre* is tudok hivatkozni – ilyen furcsa szavakat az antik kardalköltészet is

³ Ennek kontextusáról mostanában lásd különösen Vaderna Gábor írását (Vaderna, 2013, 487–489). Horváth János (Horváth, 1951, 93.) a deákosok részben jogos önértetével szemben erősen hangsúlyozza Sylvester János sikeres, de jó ideig folytatás nélkül maradt kísérletét.

szívesen csinált –, de a kardal mint a dráma része is. Azé a műfajé, amely bizony-nyal kardalból, a dithyrambusból alakult ki.

„Ha végigtekintünk a görögök szellemi hagyatékán: a homéroszi eposzokon, a felülmúlhatatlan plasztikájukon, vázaképeiken, filozófiájukon, és feltesszük a kérdést: mi valamennyi közül a *legsajátosabban* görög szellemi termék – szinte magától adódik a válasz: a tragédia vagy még inkább: a *kardal*. Mindkettő akkor szökkent virágzásba (Aiszkhülosszal, Pindarossal), midőn a görög összetartozás-érzés és erkölcsi elszántság a világtörténelem egyik legnagyobb csodáját vitte végbe: kiverte görög földről a hússzoros túlerővel támadó perzsákat [...] A kardal tehát a görögség nemzeti-politikai életének leghívebb tükre. De társadalmi és magánéletének is. Hisz kardalt énekeltek, pontosabban: *táncoltak* a közélet minden hivatalos aktusánál [...], vallási és állami ünnepeken, de a születési, illetve nászlakomákon is, halotti tornál, baráti poharazáson, sportgyőzelem áldomásán. Azt mondhatnánk: a kardal a görögség egész életének leghívebb kísérője – tükre. A modern olvasó számára épp a kardal megértése és élvezete a legnehezebb – szinte reménytelen. [...] Idegen nekünk az is, hogy a görög ember a kartáncot és zenét érezte fontosnak, és a szöveggel csak annyira törődött, mint mi az operák librettójával.” Jánosy István lelkesült szavait idéztem a *Széphajú khariszok tánca* című 1960-as, kis alakú kötetből (1960, 5–7.), mely az ógörög kardal antológiája, s amelyet Jánosy, a kötet válogatója, a bevezetés és a magyarázatok írója, valamint Kálnoky László fordított. Az utóbbtól származott a mi 2022-es tudomány-ünnepi sorozatunk címe: *A lehetséges változatok*. „Jánosy István szemlélődő ember volt, visszahúzódó, halk szavú és végtelenül szelíd”, írja egyik méltatója (Ferencz Győző, 2021). „Modern traumáktól zilált látomásaiban Jánosy az emberség közös emlékezetének nyomait kutatta. Szintetizáló látásmódjában összeér Kelet és Nyugat, antikvitás, judaizmus, kereszténység és buddhizmus-hinduizmus.” Az evangélikus lelkésznek és klasszika-filológus költőnek fő műfordítói teljesítményei nagy, látomásos költői alkotások, mint Aischylos néhány drámája, köztük az említett *Perzsák* is, Milton *Elveszett Paradicsoma*, a *Rámájana*. Amikor 1997-ben megjelentek (Bangha Imre poliglott indológus kollégám közreműködésével) Mírá báí és Ánandghan hindu misztikus verseiből készült, formahűnek szánt fordításaim (Bangha–Déri, 1997a, 1997b), rímes moraszámláló, illetve rímes időmértékes versek, magához hívott Zuglóba. Jólesett lelkesedése.

Jánosyék antológiája, ha szemelvényesen is, az ógörög (önálló) kardal teljes történetét bemutatja. A szinte kortárs *Görög költők antológiája* (lásd Szepessy, 1964), majd ennek második, némileg bővített kiadása (lásd Szepessy, 2000) leginkább e kötetből idéz. Jellemző, hogy Szepessy Tibor, a finom ízlésű grecista szerkesztő, szeretett tanárom, akinek ógörög szakos műfordítás-szemináriumát is látogathattam tanulmányaim vége felé, a teljes Pindarosból, Csengery János akadémikus professzor 1929-es kötetéből semmit nem vesz át – a deákosoktól se. Egyértelmű az elhatárolódás.

Térjünk vissza Rájnishoz és a pythói ódához! Az első strófa első négy nagysorát (a modern klasszika-filológiai kiadásokban szokott tördelés szerint hat sorból négyet) Rájnis elhagyja, és folytatja az első antistrófával, teljes terjedelmében. Érthető: a kihagyott mondat a *phorminx* karvezető szerepét írja le, és ennél erőteljesebb a Zeus sasát és a harcos isteneket is elaltató apollóni zeneszerszám hatása. Sajnos, így a fordítás még az óda nyitóképének is csak töredékét adja. Az egész óda öt metrikus egységből épül föl, melyek mindegyike egy strófából, egy pontosan azonos metrikai képletű antistrófából és egy más képletű epódosból áll. (Különböző kiadások eltérnek a nagysorok és osztásaik számában, de a filológia megállapodni látszik az öt egység minden alkalommal $6 + 6 + 8 = 100$ nagysorra való felosztásában. Az első strófa–antistrófa görög szövegét és metrikai képletét lásd alább.)

Rájnis szövege elég híven követi az ógörög eredetét (lásd fordításomat alább), a korban szokott latinizálástól eltekintve: Zeus helyett Jupiter, Arés helyett magyarosan Márs áll nála. A görög dialektusokban különbözőképpen (*Músa*, vagy mint itt az eredetiben: *Moisa*) ejtett szót viszont magyarra amúgy is mindig Múzsának szoktuk átírni, középkori latin ejtésünket tükröző intervokális zs-vel.

Metrikai tervét – tudniillik Rájnisét, nem Pindarosét! – csak sejtethetjük. Van a magyar versben tiszta hexameter („Ő elszunnyad ugyan, de azért álmában is érzi”), tudatosságra valló egymás utáni két trochaikus sor („Tollait meresztő / Hathatós erődet”), a végén egymás utáni sorokban pedig négy daktilikus-spondaikus láb („Oly gyönyörű Látóna fiának”) és négy tisztán spondaikus láb is („S a mélyértelmű Múzsáknak”). Egyik sem fordulhat elő a Pindaros által megalakított daktiloepitritusnak nevezett metrikai sémában (erről lásd Szepes–Szerdahelyi, 1981, 310–312.). A magyar fordítás tehát valamiképpen antikós ritmusú, de látszik, nem kísérli meg az eredeti metrikai képlet visszaadását.

Rájnis Kalauza valóban nem maradt visszhang nélkül. 1804-ben jelent meg a kiváló grecista Fábchich József *Pindarus Alceus Záffo Stezikorus Ibikus Anakreon Bakkilides Szimonides Alkmán Arkilokus* című kötete (Fábchich, 1804), az ógörög líra teljes akkor ismert korpuszának fordítása bőséges jegyzetekkel, életrajzi vázlatokkal és verstani melléklettel. A „IV. Olimpiai dal” Rájnisnak ajánlott fordításához (lásd Fábchich, 1804, 19–20.) fűzött megjegyzésében így ír: „ez Pindarus egyedül kalauzodnak köszöni vagyonságát”.⁴

Azt a két strófát idézem itt, amelyek modern fordításait majd a továbbiakban bemutatom, úgy, ahogy „Az Magyar föl állítandó Tudós Társaságnak az XI dik

⁴ Nyáry Krisztián (1994, 163.) pontatlanul hivatkozik és idéz: „ez Pindarus egyedül Kalauzodnak köszönheti vagyonságát”; e mondat nem az óda előszavában, hanem a jegyzetekben („Pindarus Énekeinek Magyarázata”, Fábchich, 1804, 232.) található, valamint *köszöni* és nem *köszönheti*, *vagyonság* és nem *vagyonosság* áll a szövegben. A *vagyonság*, gondolom, *létezés*t jelent. (Vö. Révai Miklós *A lélek halhatatlansága* című versét: „A szent vagyonság, kútfeje, alkotó / Szerzője s kedvén osztogató ura / Kívánatos minden dolognak, / Akkor is Istened.”)

Szám alatti Tagjátul magyarra fordítatott” fordításkötetének 47. oldalán megjelent (Fábchich, 1804).⁵ A strófát „jobb vers”-nek, az antistrófát „bal vers”-nek (az epódot pedig „álló vers”-nek) nevezi. Sortagolása eltér a mai filológiai kiadásokétól. Fábchich a verseket nem sorokra tördelve, hanem a prózában szokott módon, folyamatosan közli. A „sorok” elején álló számok a Kalauzban, „Az Mutató Tábláról” (Fábchich, 1804, 334.) szülő verselési bevezetésben bemutatott, kötetzáró táblázat tételeire utalnak. Rendkívül tanulságos – és komolyabb metrikatörténeti tanulmány után kiált! –, hogy a műfordító milyen értelmezést ad az egyes soroknak, hogyan tér el tőlük, hogy „föltját pótolja az többsoru, hosszas, mélyly torku Pindarus mondásainak” (Fábchich, 1804, 353–354.). Nem kevés meszterkedése, hogy egy-egy metrikai egység fordításait közös képletbe szuszakolja bele, sokszor okoz a mai olvasónak fejcsóválást vagy derűtséget.

I JOBB VERS 12 SOR

39 O, Apollnak arany citarája, 7 És ivolyás hajú 50 Muzsák szerelmes eszköze. 78 Rád szaporán lehet ugrani, kezdete vigság: 62 Hangos jelre vidám kántor is énekel: 87 Mikor karvezető éneket indítsz, 97 Gyöngye pöngetés között előre játszván, 80 Kioltasz éles orru menykövet 10 Örök tüzébül. 102 Altatod koronás királyát gyors szárnya kioldván 5 Az madaraknak 27 Juppiter istápjia fölött,

I BAL VERS 12 SOR

39 Az sast: eregetsz horogorru 7 Barna fejére kék 50 Szömhéjat édesen csukó 78 Vastag homálykődöt, és aluvásakorában 62 Izzó háta piheg fáradozásitúl 87 Lövellésidet hordván az egekbül. 97 Sött az élesült dzsidad letette Márs is, 80 Szívébe teljesült kegyét dalon 10 Vigan mutatja. 102 Az általmarkolhatóságig öves kari Múzsák, 5 És az Apollnak 27 Eszi nyíla vad ördögöt is.

Csak két képletet mutatok be: az 5. számú egy adoniszi kólont jelent Fábchichnél, ennek nincs „alapváltozata”; a fordítás két egysége valóban meg is felel e képletnek. A strófákat kezdő 39. tételt úgy foglalja képletbe, hogy három lábra osztja, ahol is az 1–3. láb lehet anapesztus, spondeus vagy daktilus, szabadon összeállítva belőlük az egységet, illetve a sor végén még egy szótag állhat csonka lábként. Eszerint az „O, Apollnak arany citarája” három anapesztusból áll, a végén egy csonka, rövid szótagból álló lábbal. (Az „O” szót röviden kell ejteni.) Az

⁵ Némi vitatható normalizálással itt-ott a maira igazítottam a központosítást, egybeírtam néhány külön írt szót, az *s* betű *f* változatát átírtam, de megtartottam a rövid magánhangzókat és a „Vas vármegyei közsögi” szerző más nyelvjárási sajátosságait.

„Az sast: eregetsz horogorru” sor ugyanezen lábakból épül fel, kivéve az elsőt, ahol spondeus áll. Itt legalább a lábak azonos moraszámúak, de ez nem minden képletnél igaz. Az is egyértelmű, hogy a 39. képletnek megfelelő görög szövegrészlet (Χρυσέα φόρμιγξ, Ἀπόλλωνος) metrikájának (– ∪ – x – ∪ – – –) semmi köze nincs Fábchich megoldásához.⁶

„Jelentésében” (Nyáry, 1994, 360. skk.) Fábchich beszámol arról, hogy emez egyetlen megjelent nagy műve nyomtatása alatt lefordította Aischylos hét és Sophoklés öt tragédiáját is, valamint hogy a többi Sophoklés-mű és a teljes Euripidés átültetésére is készül. Azt hiszem, hogy ha a túlbonyolított mondattant, az olyan erősen furcsának vagy akár ügyetlennek tartható fordulatokat leszámítjuk, mint „aluvásakorában”, „általmarkolhatóságig öves kari Múzsák”, alapvetően igazat adhatunk Nyáry Krisztián ítéletének: „A fábchichi életmű jól modellálja, milyen is lenne költészetünk, nyelvünk, beszédünk ma, ha a nyelv- és versújítás vitáiból nem a Kazinczy és Kölcsey nevével fémjelezhető irányzat kerül ki győztesen. Századunk feladata volt, hogy fölfedezze magának azokat az alkotókat, akik nem értek be a Széphalomban lassanként kikristályosodó és onnantól kezdve irányadó költészeti kánonba: a Berzsenyiket, az Ungvárnémeti Tóthokat, a Baróti Szabókat. Ha az elsővel nem is, de a két utolsóval mindenképpen párhuzamba állítható Fábchich József költői és műfordítói életműve” (Nyáry, 1994, 157.).

Az antik metrumok helyettesíthetősége dolgában a teljes Pindaros legújabb kori fordítójának, Csengery János kolozsvári, majd szegedi egyetemi tanárnak, akadémikusnak (lásd Tar, 2007)⁷ véleménye nem is áll annyira távol a deákosok gyakorlatától: „egy-két láb metrumát” nyugodtan fölcserélhetjük „az eredeti gondolat” és „saját költői dictionk természetességének” kedvéért (Csengery, 1929, 34.). Lássuk tehát az I. pythói óda első strófáját és az eredetiben azonos metrumú antistrófáját Csengery fordításában (Csengery, 1929, 130., a teljes vers: 130–136.), melyet görög lírai antológiájában újra közölt (Csengery, 1933, 109–110., a teljes vers: 109–115.):

Óh arany lant, Apollonnak birtoka és ibolya-
Fürtü múzsáké! Tereád
Hallgat a tánra kelő kar, amint kezdődik az ünnep;
Ráfigyel hangodra a dalos,
Ha zendited a hurokat s meginditod
Tánra hívó ritmusid áradatát;
És eloltod a vad villámok örök tüzeit.

⁶ Nyáry Krisztián (1994, 164. skk.) néhány példa alapján igyekszik bemutatni a képletek működését.

⁷ Szegedi tanszékvezető-utódának, Tar Ibolyának tanulmánya (Tar, 2007) részletesen foglalkozik Csengery János műfordítói munkásságával, elveivel is.

A fejedelmi sas is
Szenderegni kezd jogarán Kronionnak
S csüggeni engedi kétfelől a szárnyát.

Mert bóbiskoló fejére éjszinü fellegeket
Hínteggettél és lecsukád
Édesen a szemeit: mire hátát álmodozólag
Ringatózza édes hangjaid
Ígézettitől. A kegyetlen Ares is,
Messze hagyván marcona dárdatusát,
Hangjaid gyönyörében fürdeti bős kezbelét.
Mélyölü múzsaszüzek
És Phoibos kegyéből az isteni szív is
Olvadoz a te nyiladtól eltalálva.

Az eredeti ógörög strófa metrikai értelmezése – hatsoros tördeléssel; a görög szövegben a tabulátoros sorok a hosszú sorok részei – a következő (az x-szel jelölt szótagok Pindaros daktiloepitritikus versében lehetnek rövidek és hosszúak is, ezekben eleve nyilvánvalóan megvan a műfordító szabadsága):

1. – ◡ – x – ◡ – – – ◡ ◡ – ◡ ◡ –
2. – ◡ – – – ◡ ◡ – – ◡ – – – ◡ ◡ – ◡ ◡ – – –
3. – – – ◡ – x – ◡ –
4. – – ◡ ◡ – ◡ ◡ – x – ◡ – – ◡ – – – ◡ ◡ – ◡ ◡ –
5. – ◡ – x – ◡ – – – ◡ –
6. – ◡ ◡ – ◡ ◡ – – ◡ – – – ◡ ◡ – ◡ ◡ – – – ◡ ◡ – ◡ ◡ – – ◡ – –

str. 1

1. Χρυσέα φόρμιγξ, Ἀπόλλωνος καὶ ἰοπ'λοκάμων	E_D
2. σύνδικον Μοισᾶν κτέανον· τᾶς ἀκούει	e_d ¹ e_
μὲν βάσις, ἀγ'λαΐας ἀρχά,	D_ _
3. πείθονται δ' αἰοῖδοι σάμασιν,	_ _ E
4. ἀγησιχόρων ὁπότεν προοιμίων	_ D x e
ἀμβολὰς τεύχης ἐλελιζομένα.	e_ D
5. καὶ τὸν αἰχματᾶν κεραυνὸν σβεννύεις	E_e
6. αἰενάου πυρός· εὔδει δ' ἀνὰ σκά-	De_
πτῷ Διὸς αἰετός, ὠκεῖ-	D_
αν πτέρυγ' ἀμφοτέρωθεν χαλάξαις,	De_

(A strófa metrikai értelmezését lásd Snell, 1953. A Paul Maas kidolgozta jelölésrendszer: D = hémiepes kólon, d¹ = choriambus, e = krétikus, E = e x e szótagsor, x = közömbös kapcsoló elem, _ = hosszú szótag.)

Nincs itt helye annak, és nem is lenne ildomos, hogy egyenként „kipécézzük” a műfordító metrikai szabadossága vagy szabadsága eseteit. Ezeket az olvasó is könnyen észreveszi, sokkal inkább azt érdemes megfigyelni, hogy e licenciák révén sem sikerült mindig a tartalmi hűség megvalósítása. (Lásd alábbi pontos fordításomat.) De fontosabb a szöveg stílusának, az archaizálásnak problematikus volta. Pindaros epikus nyelvi vonásai ugyanis nem pusztán archaizmusok, hanem korabeli intertextuális utalások lehetnek – valószínűleg ilyeneknek kell értelmeznünk az olyan epikus szavakat, mint a gör. *bathkolpos*, magyarul ’mélyölű’. A *mélyölű* (itt rövid ü-vel) még bele is illeszkedik a magyar Homéros nyelvi hagyományába, de az *álmódólag*, a *marcona dárdata* aligha tekinthető ilyennek, a *hátát ringatózza* pedig a nyelvhelyesség határsértése, nem valami mérészen költői igehasználát... Míg a 19. századi klasszikus epikus nyelv, például egy Vörösmarty Mihályé erőteljes, ma sem elavult, teljesen egyetért az említett Szepessy Tibor hallgatolagos ítéletével, hogy Csengerynél nem szólal meg Pindaros felséges nyelvezete.

Devecseri Gábor is hasonlóan gondolkozhatott a pindarosi metrika föllazításáról, mint torzóban maradt fordítása mutatja (Devecseri, 1979, 108.):

Ó, arany lant, te, Apollónnak s ibolya-fonátú
Múza-karnak birtoka: rád figyelmeztet
mindig a tánckar ünnepkor,
és az énekes mind csak jelét
várja vezető dalaidnak, hogy megadd
indító húrod remegéseivel.
És a lándzsás folyton-égő mennykövet
el tudod oltani. Elszenderül Zeusz
sasmadara jogarán, s gyors
szárnya lecsüng, laza, míg zengzeted szól.

Mivel a Devecseri kisebb fordításait közreadó kötetnek nincs filológiai apparátusa, amely tájékoztatna a fordítás elkezdése – felkérés?, saját nekibuzdulás? – és abbahagyása indítékairól⁸, talán megkockáztathatom, hogy a torzó valószínűleg a (pillanatnyi?) megoldatlanságok miatti abbahagyás jele: a homérosi ritmus – ugyan latinosa áthangszerelt – követésének sikeréhez képest – az immár kánonikussá vált két eposzra gondolok – itt túl sok helyen nem ismerhető fel a pindarosi ritmika. (Nem tudok olyan szövegkiadási változatról, amely az eltéréseket indokolná.) És még a teljes tartalmi pontosságot sem észleljük.

⁸ Ezt talán a nagy műfordító hagyatékának filológus feldolgozóitól, mindenekelőtt Polgár Anikótól remélhetjük.

Igen-igen, mondhatnánk, miért ne helyettesíthetnénk ezzel-azzal a merev képleteket? Különösen, ha Pindaros is szabadon állította össze strófáit, nincs közöttük egy ismétlés sem! Csakhogy itt nem ujjunkkal kidobolható hexameterről van szó, amelynek általános ismerete a kisebb döccenőket ki tudja simítani – annak egyenletes ritmusában, a két utolsó lábat leszámítva, szabályosan váltakozhatnak a daktilusok-spondeusok, más helyettesítő megoldás pedig már alig, és kevés helyen lehet.

Saját szabadverses átültetésem – előadásom, így e tanulmány kiindulópontja – éppen annak belátásából fakadt, hogy az ógörög kardal, azon belül is Pindaros lírája nem formalizálható strófaképleteinek befogadói – hallgatói – érzékelése szinte lehetetlen még a metrikával foglalkozó szakembereknek is, különösen az eredeti előadás integráns részét képező zene és tánc hiányában. Ha tehát elődeink szerint „szabad a gazda” a helyettesítésekben, akkor legyünk szélsőségesek! Vagy inkább fordítva induljunk el: legyen a fordítás szabadverses, legföljebb ha valahol az – úgynevezett – tartalom és az emelkedett, sőt különc stílus csorbája nélkül úgy alakítható a szöveg, hogy lehetséges, akkor csempésszünk bele olyan elemeket, amelyek görög metrum érzetét keltik! Vagy, ha lehet, a nem pindarosi metrikus elemeket próbáljuk elkerülni, például a háromnál több hosszú szótagot vagy a túl sok rövidet egymás után. Ha meg véletlenül görögösre, az eredetihez egészen hasonlóra sikeredett valahol a magyar szöveg, örüljünk neki!

Régi hagyománya van ennek az eljárásnak a magyar irodalomban, ahogyan például a sokkal átláthatóbb szaffói strófát is befogadtuk, már a 16. századtól fogva. Elég, ha az általában 5/6-os metszetű sorból volt – van – a strófában három, a negyedikben pedig öt szótag, máris megvan a szaffikus érzetünk. Az MTA (ma Eötvös Loránd Kutatási Hálózat) Zenetudományi Intézete népzenei archívuma 11-11-11-5 szótagszámú dallamainak áttekintésére alapozva bátran állíthatom, hogy a magyar népének – mint a népdalrepertoár része – szaffikusnak nevezett katolikus és protestáns népénekei utolsó dallamsorában a zakatoló tá-ti-ti-tá-tá ritmus mintegy kiigazítja a kissé eltérő szótagösszetételt is. (Mint például a *Krisztus Urunknak áldott születésén* kezdetű ének első strófája negyedik sorában sem zavarja a dallam ritmusát a szöveg eltérése, vagyis a második szótag hosszúsága: „zengett eképpen”. A régiségben az *eképpen* is *ekképpen*-nek hangozhatott. Zavar nélkül énekelhető ez a dallam tá-ti-ti-tá-tá ritmusára.)

Sőt még ennyi sem kell. Gondoljunk Adytól a *Sappho szerelmes énekére!* „Boldog legény, istenek párja, / Szemben ki ülhet szép szemeddel, / Édes kacajos közeleddel, / Kacajoddal, mely sziven-vágva / Fogja a mellem.” Fogja a mellem: tá-ti-ti-tá-tá. A vers érzésem szerint amúgy is hívebb az eredeti görög vers szelleméhez, mint az időmértékes fordítások némelyike. Persze, van erőteljes és valóban görögös, metrumhű fordítása is...

Itt jegyzem meg, hogy ódái pindarosi szógörgetegével és mítoszkezelésével igen, de metrikájával Horatius sem tudta Pindarost követni („Pindarum quisquis

studet aemulari”... Ódák, IV,2,1). A latin költőnek sikerült az aiol formákat latin igába hajtania („Aeolium carmen ad Italos / deduxisse modos”, Ódák, III,30,13–14), de a folyton változó daktiloepitritusoknál erre semmi esélye nem volt: „per audacis nova dithyrambos / verba devolvit, numerisque fertur / lege solutis” – „merész dithirambusain át meg át görgeti újonnan alkotott szavait, és szabályok nélküli, / oldott metrumokban rohan” – mondja a legnagyobb római lírai költő (IV,2,12–14). Pedig ami szabályok nélkülinek tűnik a zene és a táncritmus elveszte után, nagyon is törvények, szabályok szerint élt, de ez ma csak képzett metrikusoknak érzékelhető. Meghonosítása esélytelen. Természetesen, ha a stílusba „belejövünk”, akkor nagyon természetesen artikulálódnak a krétikusok (tá-ti-tá), a penthémimerész kólonok (tá-ti-ti-tá-ti-ti-tá), s a bevezető és levezető szótagok.

Mostani témaválasztásom abból a józan belátásból is fakadt, hogy a nem (vagy nem teljesen) formahű fordítás mellett az utóbbi időkben elhangzott érveken túl (lásd a sajnos félbeszakadt *Jelenkor*-vitát, amelyet Nádasy Ádám kezdeményezett két „menetben” is) talán több megértésre számíthatok egy olyan területen, ahol az átültetés lehetetlenségét könnyebb beláttatni, és (remélem) belátni. Előadásom nem – mint néhány fordítási próbálkozásom sem – a formahű fordítás érvényességét vonja kétségbe, csak ennek határait mutat rá. Mindenekelőtt az elkerülhetetlen, túlzott tartalmi pontatlanságokra. Talán ugyanazon mű többféle átültetése (formahű és szabadverses fordításokkal, ezek különféle átmeneteivel, de akár parafrázisokkal is) tudná megközelíteni az eredeti szöveg hasonlíthatatlan gazdagságát.

Magam 2009-ben, az *Ókor* című folyóirat bátor, megértő szerkesztői révén jelentethettem meg első zsengeként Pindaros *I. pythói ódájának* szabadverses fordítását (Déri, 2009). Legyen szabad ennek anekdotikus előtörténetét vázlatosan előadnom!

Egy 2002-es katalóniai fordítószeminárium győzött meg arról, hogy nemcsak a formahűsége törekvő, de közben szükségszerűen súlyos tartalmi áldozatokat hozó versátültetés az egyetlen járható út, jóllehet korábban nemcsak ókori nyelvekből, hanem keletiekből és kortársakból, sőt kortársra készült fordításaimban a formahűség követelményének próbáltam megfelelni. A következő évben fedeztem föl magamnak Barcelonában egy kétnyelvű, görög–katalán Kavafisz-kötet révén a görög költő összes versét, s rögtön neki is álltam a „szabálytörő” fordítási elv radikális megvalósításának. A bevett fordításokat kiegészítő, összefoglaló kötet 2006-ban jelent meg. Vegyes kritikai fogadtatású – pontosabban inkább elutasított, vagy legfeljebb fanyalgással, fenntartásokkal fogadott – szabadverses Kavafisz-fordításaimon (Déri et al., 2006) felbuzdulva és „csakazértis” láttam neki 2006 táján Aischylos *Perzsák* című drámája szabadverses átültetésének. A dacia szükség volt: Kovács András Ferenc *Hazatérés Hellászból* című kötetének (2006) és az én fordításaimnak szinte egyszerre való megjelenése szokatlanul nagyszámú összehasonlító elemzést váltott ki – nem mérlegelem, hogy melyikünk járt

jobban. (A fordító, akire a mai kritika sokszor alig pár üres frázist veszteget, az éles kritikának is örül...: „mindegy, hogy szídnak, csak vegyenek észre!”)

A *Perzsák* választásában nemcsak az európai irodalom első fennmaradt drámai művének vonzása, hanem az a megejtő kettős vonzódás is szerepet játszott, amely ógörög és iranisztika (perzsa) szakos egyetemi tanulmányaim óta természetesen – máig – tart. Salamis a magamfajának *egyszerre* eufória és tragédia... A fordítás megjelentetést célzó finomításával azonban, a házi „bemutató” sikertelenségén letörve, felhagytam, jobbnak láttam a szöveget pihentetni, és a másfél évtized alatt el is veszítettem volna, ha Bolonyai Gábor kollégám nem őrzi meg. Nála került végül elő. Szó volt arról, hogy esetleg bekerülhetne az Osiris Kiadó általa szerkesztett, de megszakadt drámasorozatába. Talán Jánosy István fordítása helyébe léphettem volna? Hiszen Aischylos és ezzel a görög dráma első fennmaradt darabját Jánosy fordításában olvashatjuk 1956 óta. Most külső körülmények is arra hajtanak, hogy fejezzem be, amit elkezdtem.

Valamivel később, némileg nemes bosszúból, egy korban és témában rokon, a görög–perzsa háborúkra, a 480-as, 470-es évekre reflektáló, de rövidebb művet választottam Trefort-kerti F épületünk földszinti előadóterme átnevezési ünnepére. Ekkor kapta *az* a Kerényi-terem nevet. Jó orgánumú, zenész fülű fiatal kollégámat kértem meg, hogy olvassa fel, vagyis recitálja el a Pindaros-ódát. Ugyanazok, akik Aischylostól fanyalogtak, tetszéssel fogadták. Kétségkívül része volt ebben a kiváló előadásnak, hiszen rávettem a görögül ragyogóan tudó fiatal tudóst, hogy minden olyan helyen, ahol adódik, érzékeltessen *valamiféle* görögös lüktetést. A fordítás végleges változata valahogy úgy alakult ki, ahogyan az előadás sorozatunkban Várady Szabolcs bemutatta Keats-fordítása (Várady, 2023). Első és mindvégig legfontosabb görög tanáromat, Horváth Juditot kértem, hogy kérlelhetetlen szigorral, de fordítói elképzeléseim, mondjuk így: *elveim* figyelembevételével vizsgáljon meg minden egyes szót, minden frázist. A szerkesztőkkel együtt lapszéli történeti és mitológiai kommentárokat is kértünk tőle (ezt a széles tükrű folyóirat lehetővé tette), és megírt egy bevilágító, szép bevezetést is. Titokban reméltem, hogy valamelyik kiadó fölfigyel a közleményre, és ha nem is a teljes Pindarosra, de egy szép válogatásra fölkernek. Nem történt meg.

Volt a választásomnak egy régi érzelmi alapozása is. Még diákkoromban, amikor a Latin és Görög Tanszéken kórus működött, az egyik karácsonyi ünnepségre egy irodalmi összeállítás keretében elénekeltük az első pythói ódának azt a dallamát, amelyet Athanasius Kircher *Musurgia universalis* című művének 1650-es megjelenése óta e szöveg hiteles, ókori dallamának tartottak, és ma is széltében-hosszában éneklük.

A magyar zenetörténész, Gombosi Ottó (Gombosi, 1940) a fölmerült érvek és ellenérvek mérlegelésével megállapította, hogy a csinos dallam, sajnos, az univerzális jezsuita tudós ügyes hamisítványa. (Mindig szegényebbek is leszünk egy-egy cáfolhatatlan tudományos eredmény miatt...) Erről akkor még nem tudtam,

s hiteles dallamként tanítottam be társaimnak a dalt. Sőt, hogy a teljes strófát dallammal zenghessük el, kiegészítettem saját csinálmányommal az utolsó sorokra. Öntudatlanul Kircher utóda lettem a hamisításban. Ugyanaz jött rá a turpisságra, aki harminc év múlva elvette kedvem Aischylostól.

A magam fordításának túlzottan részletes bemutatása nehezen indokolható öngazolásnak tűnhetnék. Hagyom tehát a szöveget (különösen a teljes szöveget) magától működni, hatni, s ehhez a hallgató vagy olvasó elfogulatlan jóindulatára számítok. Előre védekezem is, hogy nincs a fordításon „óarany” máz. Nyilvánvaló a célzás: talán ahogy Fábchich, majd az avított Csengery, de az egyértelműen frissebb hangzású Devecseri sem, úgy más sem tudná elkerülni a kísértést, hogy a fölösleges „Ó” szótaggal kezdje a tá-ti-tá krétikus visszaadását. A szabadvers viszont azzal kezdhet, amivel Pindaros, az *arany* (chrysea) szóval:

1. strófa

Arany lant, Apollón és ibolya-fonatos
Múzsák társjogú birtoka; erre hallgat
táncmenet, pompa kezdete;
a te jeleidnek engednek éneklők,
mikoron kart-vezető előjátékba
kezdel bele rázkódva.
És az örökös tűzü dárda-villámot is
kioltod, és alszik jogarán Zeusnak
sasmadara, sebes szárnyát
mindkétfelől leeresztve,

1. antistrófa

madarak vezére; rá sötét felhőt:
horgas fejére szemhéjának
édes zárát öntötted. Az meg, aluván,
nedves hátát emelgeti, a te
erőid nyugözik. Még az
erőszakos Arés is, éles dárda-hegyet távol
hagyva, mély álomba vidítja
szívét, nyilak igézik istenségek lelkit is,
Létó-fi és a mély-ölü Múzsák
bölcseége által.

Fordításom fenti szövegváltozata néhány ponton eltér az első közléstől (Déri, 2009). Egyrészt többször élek a mai irodalmi nyelv néhány hosszú magánhangzójának rövid ejtőváltozatával, amely eljárás az időmértékes verselésben már a klasszikus magyar irodalomban polgárjogot nyert, s amely nekem apai ági, nyu-

gat-dunántúli rokonságom nyelvjárási elemeként is teljesen familiáris. Továbbá az itt idézett utolsó sor sajtóhibaként az előző sorba íródott – ezt javítani kell.

A metrikától való függetlenedés nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy könnyű dolgunk van. Nem lehet metrikus kötöttségekre hivatkozni a tartalom és nyelvezet visszaadásának kísérletében. Pindaros nyelve olyan irodalmi nyelv, illetve annak a költő által kialakított, saját változata, amelyet ebben a formában sehol nem beszéltek, nyelvjárások fölötti. A magyar Homéros-fordítói hagyomány és annak betetőzése Devecserinél éppen ebben hasonlít arra a nyelvészeti tényállásra: az időmértékes fordítások alapja az északkeleti nyelvjárások meghatározta szten-derd, de az i-u-ü gyakori rövid, licenciás használata megfelel a nyugati nyelvjárásokénak. Az *e* és *ö* mai használata eleve keveredéssel alakult ki. (Míg a *veder/vödör* párból az utóbbi, a *szemem/szömöm* párból az előbbi lett a sztenderd része.) Pindaros annak ellenére egy alapvetően dór jellegű nyelvjárást használt kardalaiban, hogy saját boiótiai dialektusa aiol volt. Néhány példa az idézett szöveg eredetijéből: dór jellegű az igen gyakori, archaikusabb *a*-vokalizmus, mint *archa, samasin*, amely az ión-attikaiban *arché* és *sémasin* lenne, a *skapton* pedig *sképtron*. Aiolizmus a *Moisa* is, az eposzbeli és általánosabb *Mousa* megfelelőjeként. A különböző nyelvjárásban beszélőknek ezek általában nem okozhattak értési nehézséget: olyan ez, mint amikor ma *ö-ző* nyelvjárásban hallunk szavakat, s „Szögedéből” valóknak érzékeljük őket, de értési nehézséget nem okoznának. Szándékos az olyan értési nehézséget nem okozó nyelvjárási elem az új fordításban, mint a *kezdél* (anyai nagyanyám bihari anyjától, dédanyámtól tanult szóalakja).

És ebbe „keverednek bele” az epikus, mondjuk így, homérosi szavak, de olyan jellegzetességek is, mint az igetőbeli hosszú hangzók „szétvonása”. A szinte sehol máshol nem használt, de a hexameterbe jól beleilleszkedő szavak, mint a *kelevéz*: ezek a mi „epikus” szavaink. Ilyenek a *bagolyszemű, mélykeblű* meg a hasonló összetételek is, legalábbis „sűrű” használatuk (*szépszemű, szépmosolyú*: Radnóti!). Epikus szó például a műzsák itteni *mélyölü* jelzője, az eredetiben *bathykolpos*. Ezt a szót *mélykeblűnek* fordítja Devecseri, míg én *mélyölűnek* (illetve röviddel írom most már az ü-t). Ez utóbbival Devecseri a *glaphyros* szót szokta visszaadni (pedig a barlang inkább üreges). Úgy érzem (Csengeryt is követve!), hogy alkalmasabb a *bathykolpos* szóra a *mélyölü*; egyébként mélyen redőzött (buggyos) ruhára utal, ahogy sok-sok ábrázoláson látjuk. (Emlékezzünk, csak: Fábchichnál „általmarkolhatóságig öves”. Így vagy úgy, támaszkodom a Devecseri-fordítás immár megállapodott, kanonizálódott, „homérosiként” ismert nyelvére, amelynek igen sok nyelvi eleme ugyanakkor Devecserinél is örökség a Homéros-fordítói hagyományból.

Régies ragozási formákat, alakokat ritkán használok; erre az óvatosságra a Csengery-fordítás int. Akkor nyúlok hozzájuk, ha nyelvjárásokból is ismerem őket. Ilyen most itt a *lelkit*, amely ragozási forma (*lelkét* helyett) gyermekkorom déli palóc nyelvi környezetéből ismerős. És ilyen az *aluván* is. Láttuk, Fábchich

is él hasonlóval (aluvásakorában). De ismeretlen lenne ez a szó a nem fordítás-irodalomban? Intertextust lehetne gyanítani, ha Várady Szabolcs nem jóval az én fordításom után publikálta volna (Várady, 2018) *Ameddig, addig* című (néhol jól hallhatóan időmértékkel lüktető) versét: „Múlnak sorban a napszakok / reggeltől az ebédig, / majd séta után / egyet aluván / (aluván? no igen, aluván) / máris a vágy megéri. / Micsoda vágy? / a vacsoravágy! / a vacsoravágy megéri.” Noha e verset „Szigligeten, 1999. januárban” írta, de 2018-ban jelentette meg, tehát én nem ismerhettem, ő pedig 2009-ben megjelent fordításomat nem ismerte 1999-ben. Apró, inkább csak helyesírási régiesség a „bölcesség”. Emögött is személyes emlék áll: Berki Feriz orthodox pap, aki diákkoromban az újgörög szakon tanított, és rendkívüli hatással volt az „antikosokra” is, a liturgia gyakori papi felszólítását (*Sophia!*), mint elmondta, nem volt hajlandó fordítani a szerinte helytelenül képzett új változattal. Ma is egy s-sel hangzik ez a mondat a magyar orthodox liturgiában.

Bőségesen vannak *hapax legomenonok*, Pindaros által kitalált mű-epikus szavak a lírikus szövegeiben. Rögtön az első sorban ilyen az *ioplokamos*. *Ibolyafürtűnek* szokás fordítani, én a keresettségét adom vissza *ibolyafonatosként*. Ez tehát saját szóalkotás, míg a *társjogú* szónak az ebben a jelentésben való használata egyedi. (A görög szót szószólónak is értelmezik, én ’közös birtokolt’-nak vélem.) Ha ezekre az interneten rákeresünk, az előzőből egyelőre csak az én szövegem, a másodikból pár jogi szöveg is előbukkan.

Úgy gondolom, hogy ha valamelyest nem érzékeltetem Pindaros nyelvének különös „csináltságát”, akkor alapvetően meghamisítom a szöveget. Felkönnyítését sem vélem járható útnak. Ezt a szöveget a korabeli hallgatóság is csak nagyjából érthette. De fenségességét érezte. Ennek érzékeltetését, ha nem is pontos visszaadását – mi is lenne az? – tartom a kardalfordítás fő feladatának.

SZÖVEGKIADÁS

Snell, B. (szövegkiadó) (1953): *Pindarus. (Pindari Carmina cum Fragmentis.) (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)* Lipsiae (Leipzig): Teubner

MAGYAR FORDÍTÁSOK

Bangha I. – Déri B. (1997a): *Távollét. Mirá hercegnő misztikus versei és legendája*. Budapest: Argumentum Kiadó, <https://tereless.hu/keletkultinfo/mira.html>

Bangha I. (szerk.) – Déri B. (ford.) (1997b): *Ánandghan: A jótudásúhoz, a nőhöz és istenhez*. Delhi: Delhi Magyar Tájékoztatási és Kulturális Központ

Csengery J. (ford., bev.) (1929): *Pindaros*. Budapest: Globus Nyomdai Műintézet R.t.

Csengery J. (ford., bev.) (1933): *A görög líra gyöngyei*. Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Déri B. (ford.) (1993/1994): Szír Szent Efrém: Tanítás és tudás. *A hitről*. III. beszéd. (O. Bardenhewer német fordításából.) *Magyar Egyházzene*, I, 4, 386.

- Déri B. (szerk.) (2006): *Konsztandinosz P. Kavafisz: Alexandria örök.* (ford. Déri B., Papp Á., Somlyó Gy., Vas I.) Pozsony: Kalligram Kiadó
- Déri B. (ford.) (2009): Pindaros: Apollón lantja. Az etnai Hierónnak, kocsiversenyért (1. pythói óda). (A fordítást az eredetivel egybevetette, a bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta Horváth Judit.) *Ókor*, 8, 3–4, 88–92. https://okorportal.hu/wp-content/uploads/2013/03/2009_3_4_pindaros.pdf
- Devecseri G. (1979): *Arany lant. Kisebb műfordítások.* (Vál., szerk. Szilágyi J. Gy.) Budapest: Magyar Helikon
- Fábchich J. (1804): *Vas vármegyei Kőszögi Fábchich József, az Magyar föl állítandó Tudós Társaságnak az XI. szám alatti Tagjátul Magyarra Fordítatott Pindarus Alceus Záfó Stezikorus Ibikus Anakreon Bakkilidesz Szimonides Alkmán Arkilokus.* Győr: Strebig József
- Jánosy I. (szerk., bev., jegyz., ford.) – Kálnoky László (ford.) (1960): *Széphajú khariszok tánca.* Budapest: Európa Könyvkiadó
- Kovács A. F. (2006): *Hazatérés Hellászból.* Budapest: Magvető Kiadó
- Szepessy T. (szerk.) (1964): *Görög költők antológiája.* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó
- Szepessy T. (vál., szerk.) (2000): *Görög költők antológiája.* Egyetemi tankönyv. Második, javított kiadás. Budapest: Typotex Kiadó
- Vargha B. (szerk.) (1957): *Homér és Osszián. Versfordítások Faluditól Arany utánig (1750–1900).* I–II. kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó

IRODALOM

- Ferencz Gy. (2021): Az emberiség közös emlékezetének nyomait kutatta. *Litera*, 2021. szeptember 16. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/janosy-istvan-100.html>
- Gombosi O. (1940): The Melody of Pindar's „Golden Lyre”. *Musical Quarterly*, 26, 3, (Jul.), 381–392. DOI: 10.1093/mq/XXVI.3.381
- Horváth J. (1951): *Rendszeres magyar verstan.* Budapest: Akadémiai Kiadó, <http://real-eod.mtak.hu/13420/> Új kiadásban: Korompay H. J. – Korompay K. (szerk.) (2004): In: *Horváth János verstani munkái.* Budapest: Osiris Kiadó, 539–728.
- Kecskés A. (1991): *A magyar verselméleti gondolkodás története. A kezdetektől 1898-ig.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Nádasdy Á. (2023): Fordítás és csinálmány. *Magyar Tudomány*, 184, 5, 563–568. DOI: 10.1556/2065.184.2023.5.2
- Nyáry K. (1994): „Nincs tulajdon kecsék híján...” (Fábchich József poétikája). *Irodalomtörténet*, 25/75, 1–2, 157–173. https://epa.oszk.hu/02500/02518/00269/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1994_01-02_157-173.pdf
- Szeps E. – Szerdahelyi I. (1981): *Verstan.* Budapest: Gondolat Kiadó
- Tar I. (2007): A klasszika filológus Csengery János. *Magyar Pedagógia*, 107, 1, 49–55. <https://www.magyarpedagogia.hu/index.php/magyarpedagogia/article/download/449/436>
- Vaderna G. (2013): Mít hagyományozott a 18. századi költészet a 19. századra? *Irodalomtudomány*, 94, 4, 467–501. <http://real.mtak.hu/16412/>
- Várady Sz. (2018): Várady Szabolcs versei. *2000*, 3, <http://ketezer.hu/2019/01/2018-3-szam/>
- Várady Sz. (2023): Rímek nélkül, kalákában. Egy Keats-szonett fordításának története. *Magyar Tudomány*, 184, 5, 606–616. DOI: 10.1556/2065.184.2023.5.6